

הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
החוג לארכאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום ע"ש יעקב מ' אלקוב

הסמינר החוגי של החוג לארכאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום תשפ"א

מי שמאמין לא מפחד? הארכאולוגיה של האמונה

פרופ' רן ברקאי וד"ר עידו קוך

יום רביעי, 14:15 – 15:45

4.11.20

נוחם של סמלים: מבט פסיכו-תרבותי

יום בילו

על פי הסוציולוג מקס ובר, סמלים הם אבני הבניין של התרבות; הם מרכיבים את רשתות המשמעות, שאותן בני אדם טווים כדי להבין את העולם סביבם ושבהן הם אחוזים. על פי גישה זו (שממשיכה המובהקים באנתרופולוגיה הם קליפורד גירץ וויקטור טרנר) התרבות היא "יער של סמלים" שאותם רוכשים בני החברה בתהליך החיברות. רכישת שפה היא אולי הביטוי המובהק והמקיף ביותר של האדם כחמו סימבוליקוס. על פי מסורת זו התרבות וסמליה הם פומביים על פי הגדרה. אולם כנגד המסורת הסוציולוגית של ובר וממשיכיו, המדגישה סמלים פומביים (public symbols) המועברים "מלמעלה למטה", קיימת המסורת הפסיכולוגית של זיגמונד פרויד, אבי הפסיכואנליזה, המדבר על מאגר סימבולי הצומח מתוך חוויותיו הפרטיות, הסובייקטיביות והלא-מודעות בחלקן של היחיד. הסמלים בטיפול הפסיכואנליטי (למשל, בפירוש חלומות), העולים "מלמטה למעלה", הם סמלים פרטיים (private symbols). כיצד ניתן ליישב בין מורשת ובר למורשת פרויד?

בחלק הראשון של הרצאתי אשתמש במושג של סמל אישי (personal symbol) כדי להמשיג את מרחב הביניים שבו סמל הלכוח מהמורשת התרבותית המשותפת וחוויה פרטית מעולמו הסובייקטיבי של היחיד נפגשים ומתמזגים. אשתמש בדוגמה מעבודת השדה שלי על עלייתו של מקום קדוש בבית שאן בשנות השמונים והתשעים – "פתחו של גן עדן". בחלק השני אציג עבודה אחרת, המראה כיצד טקסי ילדות אצל בנים בחברה החרדית, על מערך הסמלים המשוכלל שלהם, משמשים כדי להטביע בנחנכים זהות מגדרית, על פי הדימוי הגברי האידיאלי ביהדות המסורתית. לצד המשמעויות הסמליות העשירות של הטקסים "בעבודת הזהות", חשובות לא פחות הפרקטיקות הגופניות (embodied) וההתנהגותיות המכוננות את ההאביטוס הגברי הרצוי.

18.11.20

איקונוגרפיה: ארווין פנובסקי, האובייקט החומרי והדימוי הויזואלי

רננה ברטל, החוג לתולדות האמנות, אוניברסיטת תל אביב

כיצד ניתן להבין את משמעותם של דימויים ויזואליים מתקופות שונות? כיצד הם מתפקדים בהקשרים תרבותיים שונים? במהלך המאות התשע-עשרה והעשרים הוצעו שיטות מגוונות לניתוח ופרוש הסימן החזותי. מבין הבולטות ובעלות ההשפעה היא המתודה האיקונוגרפית (מיוונית: εἰκόνα - דימוי, דמות; γράφη - כתיבה) קרי חקר הסמלים, אותה ניסח באופן שיטתי לראשונה חוקר האמנות ארווין פנובסקי (Erwin Panofsky) בשנות השלושים של המאה הקודמת. בהרצאה זו נבחן את שיטתו הסדורה של פנובסקי בהקשרה ההיסטורי ונדון ברלוונטיות שלה היום לחקר הדימוי הויזואלי והאובייקט החומרי.

2.12.20

אמנות המערות הפרנקו-קנטבריות בפליאולית העליון – הצצה ומעט תובנות

אנה בלפר-כהן, המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית

גילוייה של אמנות המערות בצפון ספרד-דרום ומרכז צרפת לפני למעלה מ-150 שנה העניק לנו אוצר בלום של מידע על האדם בפליאולית העליון על סביבתו, קיומו היום-יומי, ועד תפיסות עולמו במהלך כ-20,000 שנה (12,000-35,000) – טווח זמנים כמעט בלתי נתפס בהשוואה לקנה המידה לו אנחנו רגילים בקונטקסטים היסטוריים. מה עולה מהדפדוף ב"ספר" זה ששמו 'האמנות הפרנקו-קנטברית'? – אשתדל לגעת בכל (כמעט), על קצה המזלג, בלי לעשות עוול לאוקיינוסים של ידע שנוצר ספר זה.

16.12.20

מערות, ציורי מערות, היפוקסיה ומצבי תודעה משתנים

יפית קידר ורן ברקאי, החוג לארכאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום, אוניברסיטת תל-אביב

מדוע ציירו בני אדם פרהיסטוריים ציורים מרהיבים (ושלל יצירות נוספות) במעמקי מערות חשוכות? מהי חשיבותן ומשמעותן של מערות בתפישת העולם ומערכת האמונות של קבוצות ילידיות בנות זמנינו ושל ציידים-לקטים פלאוליתיים? האם מערות הפכו אתרים משמעותיים בגלל שציירו בהן ציורים, או האם ציירו שם את הציורים כי המערה היתה מקום משמעותי? מדוע ציירו בעיקר בעלי חיים, והאם תופעה זו קשורה להיכחדות בעלי החיים? האם מערות חשוכות ועמוקות היו זירה אונטולוגית וקוסמולוגית אשר נבחרה במודע על מנת לאפשר את הרחבת טווח התודעה האנושי? לשאלות אלה ועוד נתייחס בהרצאה, תוך שימוש במקרי מבחן מתקופת הפלאולית העליון ממערב אירופה.

ייצוגים חזותיים כאמצעי דתי-פולחני במזרח-התיכון הקדום

פרופ' טלי אורנן, המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים

האומנות העתיקה של המזרח התיכון העתיק, הקדם-יווני-הלניסטי – שבה נעסוק בהרצאה – לא נועדה לקשט, להנעים. לא רק שמטרתה הייתה להעביר תפישות עולם, בדומה לסוגות אחרות של ייצוגים אומנותיים במקומות ובזמנים אחרים, בעיקרה שימשה האומנות העתיקה כאמצעי שנועד להשפיע על מצבו, או על גורלו של האדם. כבר מראשית הופעתם של הדימויים התמוניים הם נועדו לשנות מצבים או החלטות, שנקבעו, בעיני המאמינים הקדומים, על ידי ישויות מדומיינות על-טבעיות כגון, רוחות או אלוהויות כאלו ואחרות. ייצוגים חזותיים שהתקבעו והתקדשו במהלך מאות שנים שמשו כדימויים שנועדו לשמור על האדם המתבונן בהם, היוצר אותם ובמיוחד, להגן על אלה שעבורם נוצר הדימוי התמוני. לפיכך, הייצוג התמוני של המזרח הקדום היווה אמצעי מגונן אשר בכוחו היה לכוון ולחולל, ואף לשנע החלטות על-טבעיות הנוגעות לבני אדם: פרטים או קבוצות כגון, משפחה, שבט, או ממלכה.

כוחה של התמונה לכוון-לחולל ולשנע מצבים או גורלות, במלים אחרות, תפקידו האגינטיבי של הייצוג – מושג מושאל מן הבלשנות המודרנית המסמך בתוך משפט מרכיב לשוני של מבצע פעולה – דומה במהותו לכוחה של המילה, ובעיקר לפי לעוצמתו ולקדושתו של הכתוב. שהרי, האל הבבלי מרדוך ברא בהבל פיו כוכב, כפי שנזכר בלוח 4 של מיתוס הבריאה הבבלי, והחרה החזיק אחריו הבורא בבראשית אי אשר ציווה במלים 'ויהי אור' – וכך כונן את העולם.

מן האמור לעיל עולות שתי תובנות נוספות בנוגע לייצוג התמוני במזרח התיכון הקדום. האחת קשורה ליחס למציאות; השנייה מלמדת על מקומו של האומן-היוצר, ובעיקר על האלמוניות שלו.

באשר למציאות: מטרתה של האומנות העתיקה לא הייתה לתאר את המציאות. היא לא הייתה מימטית, כפי, שלמשל, הייתה האומנות היוונית בשלבים יותר מאוחרים. דהיינו, אומנות המזרח הקדום לא נועדה לחקות, לתאר, או לייצג את העולם האמיתי. אפילו במקרים שבהם משתקפת התייחסות למציאות – כגון תבליטי הארמונות של מלכי אשור – המציאות שימשה כאמצעי אידיאולוגי ואמוני-דתי כזה או אחר.

באשר לאלמוניותם של האומנים העתיקים: בשל התפישה שהייצוג התמוני הוא בעיקרו כלי אמוני מגונן, האומן-המבצע תפקד תמיד על פי כללים מוסכמים וקבועים מראש, מקודשים ואפילו נוקשים, שאין, עקרונית, לחרוג מהם. אומן-מבצע קדום זה לא אמור היה להפגין יצירתיות או חדשנות (הנמנים במודרנה כבבת עינה של האמנות!). מכאן, בהרבה מובנים האומן לא נתפש כחשוב או כמכריע במלאכת היצירה האומנותית: במסופוטמיה הוא (רק) ביצע את רצונו של האל המופקד על מלאכת האומנות, אותו (Utu) השומרי, הוא אנכי (Enki) האכדי. לכן, כנראה, ככלל, איננו יודעים כמעט דבר על האומנים הקדומים. הם נותרו אלמונים; אפילו שמותיהם לא הגיעו עדנו.

13.1.2021

המשכיות מיתית ושבירים טריטוריאליים: מרחב אנושי מקודש באמזונס הקולומביאני

מר אלירן ארזי ופרופ' נורית שטדלר

החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית

בית, מקדש, עולם: בני הקבוצה הילידית אנדוקה שבאמזונס הקולומביאני מתקשים לתרגם לזרים את המילה "מלוקה". המלוקה היא מבנה מגורים כמו גם יחידה ריטואלית, ומהווה הן הארכה של גופיהם הפיזיים של בני הקבוצה, והן מיקרוקוסמוס של העולם. בהרצאה נבחן את מיקומה של המלוקה בקוסמולוגיה ובחיים הטקסיים של האנדוקה באמצעות דיון משולב בשלושה מושגים ותיאוריות: "איחוד הניגודים" (coincidentia oppositorum) של מירצ'ה אליאדה, שמציין את הפרדוקס הטמון בלב הקדושה; "אנימיזם" בהגדרתו המחודשת של פיליפ דסקולה, מושג שמתייחס לזיהוי של סוכנות אנושית מיטיבה או

עוינת המגולמת בכל חיה, עץ ואבן ; והמושגים "הסמלה קונבנציונלית ודיפרנציאלית" של רוי וגנר, שנוגעים לאופנים שבהן חברות שונות מבחינות בין הנתון והמשותף לבין המובנה והמבדל. עיון במושגים אלו יאפשר לנו לנתח את המלוקה תוך התייחסות למיקומה הכפול כמעבר/גבול בין מישור הגוף והטריטוריה לבין מישור המיתוס והסמלים. בתוך כך, המלוקה תסתמן כמרחב בטוח של התבדלות אנושית בתוך טריטוריית יער עוינת ומסוכנת, והטקס – כדרך לייצור ושימור מרחב זה. היחס של האנדוקה לריטואל, והמשמעות שזה מקבל דווקא מתוך ההתנגדות לסימבולי ובנייה של מקום וטריטוריה, מעלה שאלות חשובות על מקומו של הטקס במחקר כיום במדעי החברה והרוח.